

Toegelicht aan de hand van voorkomen en aantalsontwikkeling in Winterswijk

Heeft de Grauwe Klauwier een toekomst in het kleinschalige cultuurlandschap?

Robert Kwak & Jan Stronks

Inleiding

Het landschap rond Winterswijk is in de afgelopen honderd jaar aan grote veranderingen onderhevig geweest. Rond de eeuwwisseling is meer dan één derde van het totale oppervlak, bestaande uit heide en veen, ontgonnen en omgezet in cultuurland. De afgelopen decennia is de ontwikkeling van het cultuurland, maar ook van de resterende natuurgebieden, vooral bepaald door de voortschrijdende intensivering van de landbouw. Een ontwikkeling die nog steeds gaande is. Door de met moderne landbouw gepaard gaande schaalvergroting, overbemesting en ontwatering verdwenen veel kleinschalige biotopen en zo was er steeds minder plaats voor spontane natuur in landbouwgebieden, zaken waar een soort als de Grauwe Klauwier het van moet hebben.

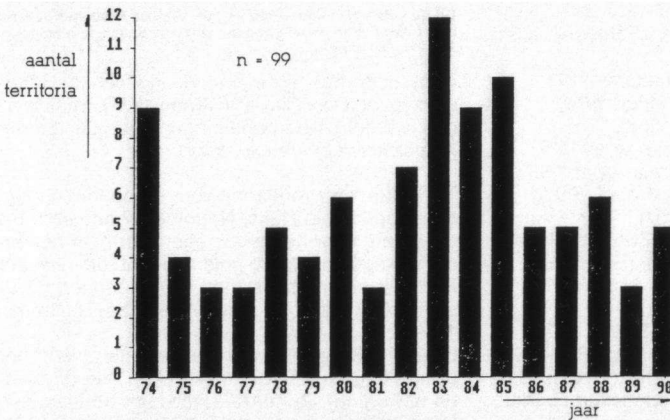
Ondanks deze grote veranderingen in het landschap heeft de Grauwe Klauwier in Winterswijk zich kunnen handhaven.

De Vogelwerkgroep Zuidoost-Achterhoek heeft jaarlijks vanaf 1974 het wel en wee van de Grauwe Klauwieren rond Winterswijk gevolgd. In dit artikel worden de verzamelde gegevens samengevat en uitgewerkt.

In de periode 1974 tot en met 1984 werden de gemeente Winterswijk en aangrenzende delen van de gemeenten Aalten en Lichtenvoorde op het voorkomen van Grauwe Klauwieren geïnventariseerd. Vanaf 1985 werden, in het kader van het BSP ook de gemeenten Aalten en Lichtenvoorde geheel geïnventariseerd. Deze uitbreiding van het werkgebied heeft tot en met 1990 twee territoria opgeleverd, zodat de invloed van deze uitbreiding op de grafiek slechts klein is.

meer ervaring met de soort en zijn broedplaatsen zullen tijdens de tweede helft van de onderzoeksperiode waarschijnlijk minder broedparen zijn gemist. Interpretatie van figuur 1 dient daarom met de nodige voorzichtigheid te geschieden. Uitspraken over voor- of achteruitgang van de soort in de onderzoeksperiode kunnen dan ook nauwelijks worden gedaan.

De opleving van de soort in de periode 1983 tot en met 1985 komt geheel op rekening van een

Figuur 1. Aantalsverloop van de Grauwe Klauwier in het onderzoeksgebied in de periode 1974 tot en met 1990.

De aantallen in figuur 1 komen niet geheel overeen met de aantallen die worden vermeld in 'De broedvogels van Winterswijk', doordat nog enkele oude gegevens opnieuw zijn geïnterpreteerd volgens de BSP-criteria* van Sovon.

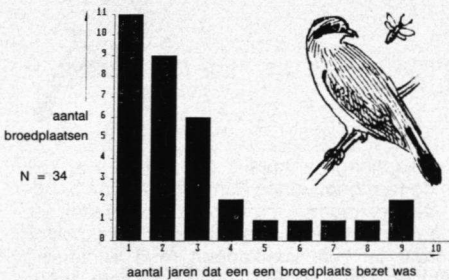
Doordat de soort tijdens de nestperiode een stille en verborgen levenswijze heeft en doordat potentiële nestplaatsen rond Winterswijk rijkelijk voorhanden lijken, zullen vooral in de beginjaren van het onderzoek jaarlijks verscheidene territoria zijn gemist. Dit bleek herhaaldelijk bij het ontdekken van 'nieuwe' broedplaatsen. Omwonenden wisten dan vaak mede te delen dat de soort hier al een aantal jaren aanwezig was. Door

biologisch dynamisch landbouwbedrijf. In de periode 1980 tot en met 1988 werden hier achtereenvolgens vastgesteld: 2, 2, 2, 5, 4, 3, 2, 2, en 2 territoria. Waarom de soort hier na 1988 niet meer werd aangetroffen, is gezien het vrijwel ongewijzigde landschap ter plekke, onduidelijk.

Het aantal jaren waarin een Grauwe Klauwier een broedplaats bezet houdt, is afhankelijk van een aantal factoren. Een belangrijke factor hierbij is het beheer van de broedhabitat. Heeft de beheerder als einddoel een landschap voor ogen dat overeenkomt met de 'ideale habitat' van de Grauwe Klauwier, en dat einddoel wordt bereikt en voor langere tijd in stand gehouden,

dan zal de soort hier verscheidene jaren kunnen broeden. In de praktijk zal het echter niet vaak voorkomen dat dit einddoel overeenkomt met de 'ideale habitat'.

Meestal ontstaat een 'ideale habitat' tijdelijk in de ontwikkeling van een habitat. Een volgroeide houtwal vormt bijvoorbeeld een ongeschikte broedhabitat voor de soort. Wordt deze houtwal afgezet, dan kan deze, nadat deze begroeid is met jonge boompjes en bijvoorbeeld braamstruweel, enkele jaren, totdat deze te ver doorgroeit, een 'ideale habitat' voor de soort vormen. Doordat vele broedplaatsen slechts tijdelijk voor de Grauwe Klauwier geschikt zijn, worden de meeste broedplaatsen slechts één tot drie jaren bezet gehouden.

Figuur 2. Bezettingduur van de territoria.

Gesommeerd over de onderzoeksperiode werden 47% van de gevonden territoria vastgesteld op deze maximaal drie jaren bezet zijnde broedplaatsen. Op broedplaatsen die langer dan drie jaar bezet waren, werden 53% van de territoria vastgesteld. Deze acht 'stabiele' broedplaatsen (langer dan drie jaar bezet), zijn dus voor de Grauwe Klauwier van minstens zo'n belang als de 26 broedplaatsen die slechts een tot drie jaar bezet waren. De acht 'stabiele' broedplaatsen werden bijna alle gekenmerkt door een laagblijvende, struweelachtige vegetatie langs spoorlijnen en tussen landbouwpercelen in een gevarieerd, kleinschalig landschap.

Het voorkomen van verschillende landschapstypen in het onderzoeksgebied komt globaal overeen met figuur 3, zodat van een landschapstypenvoorkeur van de Grauwe Klauwier geen sprake is. Wel opvallend is dat 40% van de territoria op de overgang van twee landschapstypen werd aangetroffen. Op deze overgangen is de landschappelijke variatie het grootst, hetgeen kan resulteren in een geschikte habitat voor de Grauwe Klauwier.

Een territorium kan zich uitstrekken over verscheidene habitattypen. Om het aantal territoria per habitattypen in figuur 4 te kunnen weergeven, is uitgegaan van het habitattypen dat het meest relevant werd geacht (de directe omgeving van de vermoedelijke nestplaats).

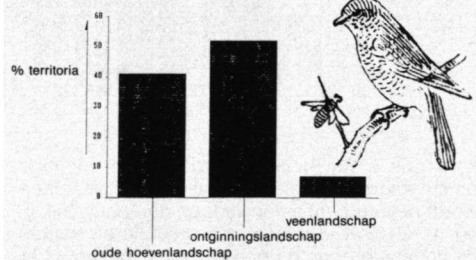
De landschapselementen die in figuur 5 donker zijn weergegeven, blijken in de grauwe-klauwierhabitat meer voor te komen, dan men op grond van de verdeling van deze elementen over het onderzoeksgebied zou verwachten. Voor deze elementen blijkt de soort dus min of meer een voorkeur te hebben.

Een grauwe-klauwierhabitat moet ten minste aan de volgende drie eisen voldoen:

1. Er moet dagelijks voldoende voedsel beschikbaar zijn.

Dit betekent dat de habitat een rijke structuur met een gevarieerd aanbod aan voor de Grauwe Klauwier van belang zijnde biotopen moet bevatten, waardoor onder wisselende weersomstandigheden en tijdens alle maanden dat de soort in ons land verblijft, altijd voldoende voedsel beschikbaar is.

In Winterswijk kwamen in elk territorium, uitgaande dat een territorium kan worden voorgesteld als een cirkel met een straal van tweehonderd meter, gemiddeld 8,2 verschillende van

Figuur 3. Aantal territoria per landschapstype gesommeerd over de periode 1974 tot en met 1990.

de in figuur 5 weergegeven landschapselementen voor (zie bladz. 22). Dit is een indicatie dat gemiddeld in Winterswijk sprake is van een grote mate van diversiteit in de habitat van de Grauwe Klauwier.

2. Het voedsel moet kunnen worden bemachtigd; de habitat moet aansluiten op de jachttechniek van de Grauwe Klauwier.

Dit betekent dat de habitat voldoende geschikte uitkijkgaten moet bevatten. Deze uitkijkgaten moeten zo zijn gesitueerd dat van het aanwezige voedsel optimaal kan worden geprofiteerd. Goede uitkijkgaten geven uitzicht naar alle kanten en liggen vaak langs plekken met een relatief laagblijvende kruidenrijke vegetatie. Afrasteringen, in een hoge dichtheid aanwezig in het onderzoeksgebied, vormen vaak goede uitkijkgaten.

3. Er moet een geschikte nestplaats zijn.

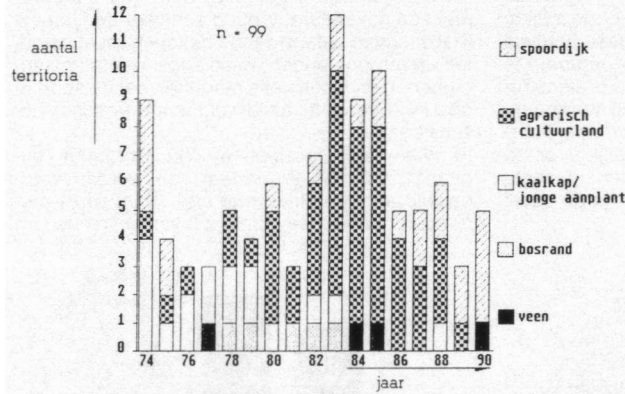
Meestal is de nestplaats gelegen in doordragende struiken. Van groot belang is de ligging van de nestplaats. De meest ideale situatie is die waarin de broedplaats in het centrum van het jachtgebied ligt, zodat in de periode van nestjongen zo min mogelijk energie verloren gaat in het pendelen tussen foerageerplek en nestplaats.

Hieronder volgen enkele argumenten waarom de soort voor de in figuur 5 donker weergegeven elementen een voorkeur zou kunnen hebben, rekening houdend met de hierboven genoemde drie habitateisen.

- Grasland (aanwezig in 100% van de territoria). Pas gemaaid grasland blijkt een belangrijke foerageerplek tijdens slecht weer te zijn. Vooral tij-

dens regenachtig weer en 's ochtends vroeg, wanneer de vegetatie nat is, is het van belang dat er plekken aanwezig zijn waar de vegetatie kort is (pas gemaaid grasland) of waar vegetatie grotendeels ontbreekt (zandwegen en spoordij-

men en een daarmee gepaard gaand rijk insectenaanbod aanwezig, van belang voor de voedselvoorziening van de Grauwe Klauwier. Bovendien kunnen zandwegen om de zelfde reden als (pasgemaaide) graslanden van belang zijn.

Figuur 4. Aantal territoria per habitattype per jaar in de periode 1974 tot en met 1990.

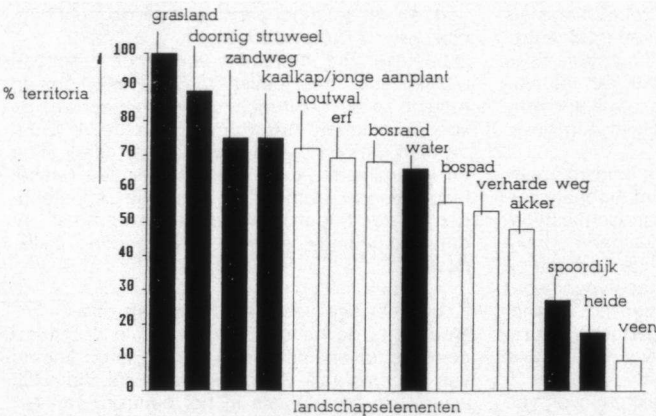

ken). Dit is van belang, omdat onder vochtige omstandigheden niet op vliegende insecten wordt gejaagd (insekten vliegen dan nauwelijks), en de Grauwe Klauwier z'n prooidieren tussen de vegetatie of op de bodem moet zoeken. Is er dan alleen hoge vegetatie beschikbaar, dan wordt het verenkled te nat en gaat het verzorgen hiervan te veel tijd vergen, wat dan ten koste kan gaan van de hongerige jongen (Steinborn 1975, Schudel & Solari 1988, Jakober & Stauber 1987).

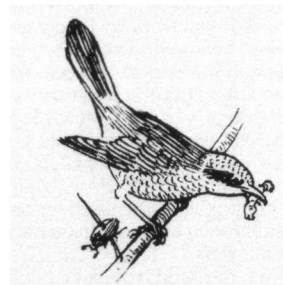
- Doornig struweel. Doorndragende struiken vormen de favoriete broedplaats van de Grauwe

- Kaalkap/jonge aanplant, aangetroffen in 75% van de territoria. Jonge aanplant kan van belang zijn als nestplaats (sparren). Tevens bieden jonge aanplanten een veelheid aan uitkijkposten. Doordat op vele kaalkappen rond Winterswijk spontaan Dop- en Struikheide en vele andere kruiden opstaan, die op hun beurt weer veel potentiële prooidieren als insecten, maar ook reptielen, zoals bijvoorbeeld de Levendbarende Hagedis aantrekken, kunnen kaalkappen en jonge aanplanten van belang zijn voor de voedselvoorziening van de soort.

- Water, aangetroffen in 66% van de territoria.

Figuur 5. Aanwezigheid van landschapselementen binnen een straal van tweehonderd meter om het middelpunt van de territoria.

Klauwier (Jakober & Stauber 1987). Bij 89% van de vastgestelde territoria werd de aanwezigheid van doornig struweel vastgesteld (vrijwel zonder uitzondering bestaande uit onder meer Braam), waarin vermoedelijk werd gebroed. In de 11% van de territoria waarin geen doornig struweel werd vastgesteld, bestond de broedhabitat uit jonge sparrenaanplant en er werd vermoedelijk in de jonge sparren gebroed.

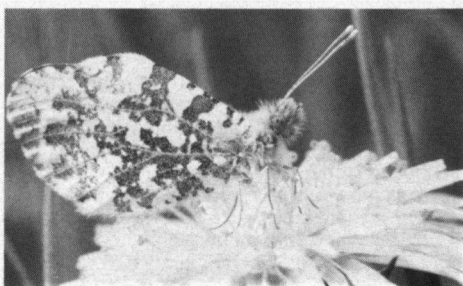
- Zandweg, aangetroffen in 75% van de territoria. Langs zandwegen zijn vaak kruidenrijke ber-

Water kan van belang zijn voor de voortplanting van enkele prooidieren (amfibieën, libellen) van de Grauwe Klauwier. Bekend is dat de Grauwe Klauwieren in een waterrijk gebied, zoals bijvoorbeeld het Haaksbergerveen, vooral op libellen jagen.

- Spoordijk, aangetroffen in 27% van de territoria. Van 23% van alle territoria bevond de nestplaats zich langs een spoordijk. Een zéér hoog percentage gezien het relatief geringe aanbod van spoordijken in vergelijking met andere land-

In de voor de Grauwe Klauwier van belang zijnde landschapsstructuren komt rond Winterswijk ook vaak de Levendbarende Hagedis voor, een potentiële prooi voor deze soort, Borkense Baan, Winterswijk, oktober 1990.
Foto: Jan Stronks.

Een op dagvlinders gericht beheer zal ook de Grauwe Klauwier ten goede komen, Oranjetipje, Korenburgerveen, Winterswijk, 1988.
Foto: Jan Stronks.

schapselementen. Spoordijken voldoen in het onderzoeksgebied vaak aan alle drie genoemde habitatseisen van de soort en vormen aldus vaak een complete habitat voor de Grauwe Klauwier. Omdat in gebruik zijnde spoordijken vaak moeilijk toegankelijk zijn, is het goed mogelijk dat de soort in Nederland op meer plaatsen langs spoordijken voorkomt dan nu bekend is.

- Heide, aangetroffen in 17% van de territoria. Heide wordt in het onderzoeksgebied slechts zeer sporadisch aangetroffen in de twee veengebieden (Wooldse Veen en Korenburgerveencomplex) en in de vorm van enkele heiderestantjes. De heide (vaak met opslag van Berk en Grove Den) is waarschijnlijk om de zelfde reden als kaalkappen en jonge aanplanten van belang voor de soort.

Naast het bovengenoemde worden de meeste territoria in het onderzoeksgebied gekenmerkt door het volgende:

- De habitat is grotendeels open van structuur. Volgroeide houtwallen en bossen beslaan hooguit een klein deel van de habitat. Dit hangt samen met de jachttechniek van de soort. Door de open structuur zijn weinig delen van de habitat beschaduwd. Dit heeft als voordeel dat de habitat relatief warm en droog is, hetgeen ook een

positief effect op de dichtheid van prooidieren (insekten en kleine gewervelden) heeft.

- In de habitat zijn vaak verscheidene beschutte plekken aanwezig, waardoor de soort tijdens slecht weer nog voldoende mogelijkheden heeft om te foerageren.

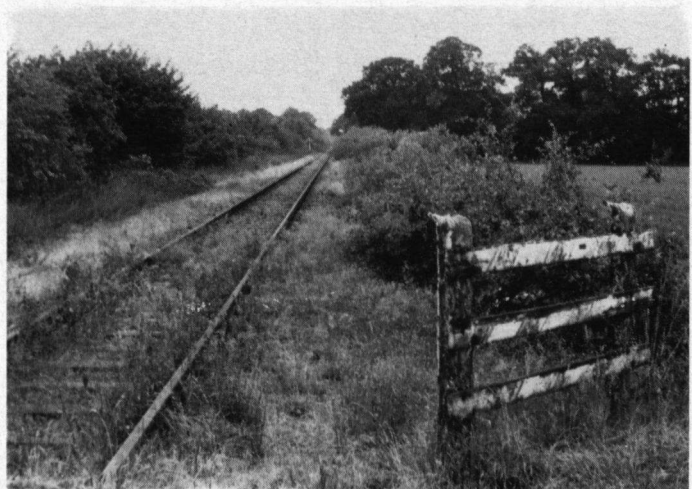
- In de habitat zijn altijd gevarieerde kruidachtige vegetaties in ruime mate aanwezig. Deze vegetaties zijn van groot belang voor de voedselvoorziening (insekten).

Gericht beheer van kleinschalige landschappen

Wil men de biotoop van de Grauwe Klauwier in het kleinschalige cultuurlandschap beschermen, dan ontkomt men niet aan het uitvoeren van de juiste beheersmaatregelen. Belangrijke elementen in die biotoop bestaan immers uit vegetaties die bij het achterwege blijven van beheer te ver doorgroeien en als biotoop voor de Grauwe Klauwier minder of niet meer van belang zijn. Te intensief beheer van deze elementen, zoals wij tegenwoordig vaak zien in het boerenland, heeft ook verlies van betekenis van deze elementen tot gevolg. Doordat deze elementen (bijvoorbeeld ruigte, braamstruweel en bloemrijke bermen) in feite in stand worden gehouden door een bepaalde beheersintensiteit, waarbij de

Spoordijken vormen bij Winterswijk een belangrijke habitat voor de Grauwe Klauwier. Een voorbeeld daarvan is de Borkense Baan, een niet meer in gebruik zijnde spoorbaan en Nederlands eerste 'spoorweg-natuurreservaat' dat in 1989 tot stand kwam.
Foto: Jan Stronks.

frequentie van het beheer relatief hoog ligt, is het moeilijk deze planologisch te beschermen, hetgeen dan ook niet gebeurt.

Naast het beheren en in stand houden van de voor de Grauwe Klauwier van belang zijnde biotopen, is de instandhouding van het omringende landschap van even grote betekenis. Het omringende landschap bepaalt namelijk in grote mate de diversiteit van het prooidierenaanbod, maar ook van andere biotopische factoren. Anders gezegd, er dient te worden voorkomen dat de grauwe-klauwierbiotopen bloempotten worden in een cultuursteppe.

Door de achteruitgang, zowel in kwantitatief als in kwalitatief opzicht, van vaak lijnvormige biotopen die van belang zijn voor de Grauwe Klauwier, zijn ook vele andere diersoorten die zonnige, warme biotopen met een rijke, relatief open structuur bewonen of als infrastructuur gebruiken, in aantal achteruitgegaan en deze worden tegenwoordig vaak als bedreigde diersoorten gekenmerkt. Daarbij valt te denken aan vogelsoorten als Geelgors, Grasmus, Roodborsttapuit, Paapje en Patrijs, maar ook aan diergroepen als amfibieën (bijvoorbeeld Boomkikker), reptielen (bijvoorbeeld Hazelworm en Levendbarende Hagedis), dagvlinders en zoogdieren (bijvoorbeeld Das). Wil men nu beheersmaatregelen gaan uitvoeren ten behoeve van de Grauwe Klauwier, dan dienen ook andere bedreigde fauna- en flora-elementen die hier van kunnen profiteren, in de beheersplanning te worden betrokken. Op deze wijze krijgt de bescherming van de Grauwe Klauwier een veel bredere basis en zo kan deze aansluiten op andere soortbeschermingsplannen, zoals bijvoorbeeld ten behoeve van de Boomkikker.

Van belang zijn behoud, herstel en hernieuwde aanleg van onderstaande elementen.

- bermen: bloemrijk, met verspreid voorkomende ruigkruidenvegetaties en struweel, langs wegen en watergangen, maar ook langs houtwallen en bosranden, zodat de mogelijkheid wordt geschapen dat zoom- en mantelvegetaties (vrijwel over-

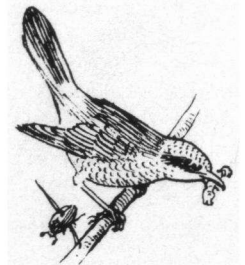
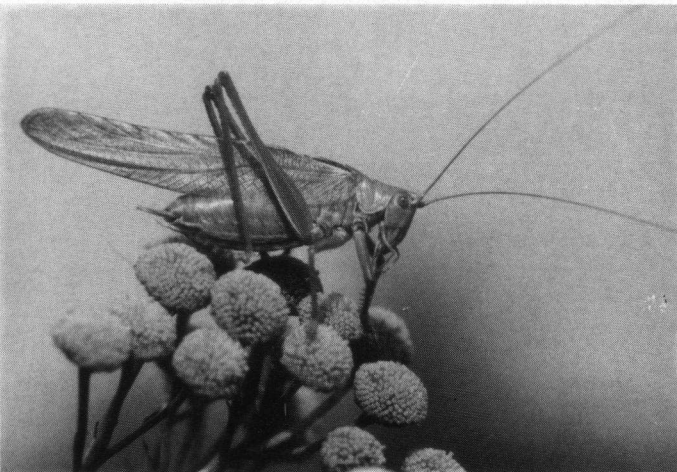
Een door een Grauwe Klauwier opgespietste muis op een doorn.
Tekening: Marius Kolvoort.

al ontbrekend en van groot belang voor vele soorten dieren en planten) tot ontwikkeling kunnen komen

- ruigkruidenvegetaties: in verhoekjes, op vaak tijdelijk onbenutte plekken, en langs spoorlijnen

- (braam)struwelen: op perceelsgrenzen, op steilranden, langs spoorlijnen en langs zandwegen

- houtwallen: recent afgezette houtwallen en nieuw aangelegde houtwallen (bijvoorbeeld in het kader van een ruilverkaveling) waarbij de boompjes niet te dicht op elkaar worden geplant en er nog veel ruimte over is voor spontane natuur, van belang is dat door grotendeels achterwege blijven van onderhoud, door groei van onder andere Braam, een houtwal ontstaat met veel verschillen in structuur, zowel in de hoogte als in de breedte

Grotere insecten, zoals sprinkhanen, vormen een belangrijke voedselbron voor de Grauwe Klauwier, Borkense Baan, Winterswijk, oktober 1990.
Foto: Jan Stronks.

- poelen
- grasland: extensief beheerd, lage mestgift en veel kruiden
- kaalkappen/jonge aanplant: jonge bomen relatief ver uit elkaar geplant, zodat gevarieerde ontwikkeling van de vegetatie mogelijk is.

Hieronder wordt uiteengezet wat organisaties en individuele personen die met het beheer van het landschap rond Winterswijk te maken hebben, kunnen doen op het gebied van een grauwe-klauwervriendelijk beheer.

Boeren

- op een minder intensieve manier landbouw plegen
- struwelen, ruigkruidenvegetaties en poelen in stand houden en eventueel nieuw aanleggen
- het gebruik van bestrijdingsmiddelen beperken
- steilranden ongemoeid laten
- onderhoud aan houtwallen uitvoeren (gefa-seerd afzetten), waardoor meer variatie ontstaat
- randenbeheer: het toelaten van kruidengroei langs perceelscheidingen

In veel gevallen zijn er wettelijke mogelijkheden om voor deze vormen van beheer subsidie te ontvangen door regelingen als de ROL/RAL, de Bergboerenregeling, de Braakleggingsregeling en de Relatienota.

Natuurbeschermende organisaties

De agrarische cultuurgronden in het bezit van deze organisaties zijn voor het grootste deel nog verpacht aan boeren. Door deze situatie kunnen de natuurbeschermende organisaties op deze terreinen vrijwel geen beheersmaatregelen uitvoeren. Een schreinentend voorbeeld van deze onmacht is het verdwijnen van de Ortolaan uit Winterswijk. Ondanks dat Natuurmonumenten en Het Geldersch Landschap verscheidene essen in hun bezit hebben waar, toen er nog rogge werd verbouwd, Ortolanen broedden, zijn deze vogels nu verdwenen als gevolg van de maïs-teelt.

In de overige terreinen is naast wat reeds bij 'boeren' is vermeld het volgende van belang:

- instandhouding heiderestanten
- voorkomen dat de Borkense Baan (een voormalige spoorbaan, nu een beschermd natuurgebied) te ver dichtgroeit (Van den Brand & Stronks 1990)

Waterschappen

- bermen van watergangen natuurvriendelijker beheren, dat wil zeggen na het broedseizoen maaien (gebeurt nu nog steeds in het broedseizoen, ook erg nadelig voor watervogels) en het maaisel afvoeren (blijft nu meestal liggen)
- houtwalbeken herstellen en in stand houden

Gemeenten

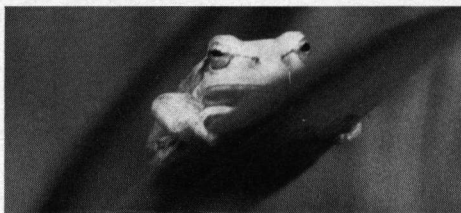
- wegbermen natuurvriendelijker beheren

Nederlandse Spoorwegen

- natuurvriendelijk beheer van de spoordijken

Bij het herstel en behoud van een gevarieerd cultuurlandschap doen zich een aantal problemen voor:

- er is veel geld voor nodig (beheer, inkomsten derving)
- het is belangrijk dat een ieder die in dat land-

Bescherming van de Grauwe Klauwier kan aansluiten op soortbeschermingsplannen ten behoeve van de Boomkikker, Vorden, 1988.

Foto: Jan Stronks.*

schap werkzaam is, meer begrip krijgt voor de noodzaak hiervan

- er is gebrek aan een duidelijk en compleet plan dat voorziet in het behoud en herstel van het kleinschalige cultuurlandschap en dat ook de middelen daartoe aangeeft
- de huidige overheidsactiviteiten richten zich te eenzijdig op milieubescherming en te weinig op het ecologisch functioneren van het landschap als geheel.

Daarbij dreigt het overheidsbeleid met betrekking tot natuurbescherming momenteel weer door te slaan in de richting van het beschermen, veiligstellen en ontwikkelen van grote natuurgebieden. Het agrarisch cultuurlandschap wordt vanuit natuurbeschermingsoptiek min of meer opgegeven! Een zinnige, gefundeerde en pragmatische ecologische normstelling voor opbouw en gebruik van alle landschappen (ook de cultuurlandschappen) als richtsnoer en toetssteen voor natuurbeschermingsbeleid zou deze verwerpelijke teneur misschien kunnen keren. Daarmee is het voortbestaan van levensgemeenschappen van de overhoekjes tussen de activiteitendruk van de mens misschien niet geheel ondenkbaar. Leve de Grauwe Klauwier, laat hem levensruimte.

■ Robert Kwak, Vredensestraat 27, 7101 MJ Winterwijk & Jan Stronks, Pashegge 71, 7103 BM Winterwijk.